

Veckans växt v. 2 2008

Gotländskt speltvete

Speltvete (*Triticum aestivum* ssp. *spelta* eller *Triticum spelta*) kallas även dinkelvete. Sädesslaget har odlats, använts och utvecklats parallellt med det vanliga brödvetet (*Triticum aestivum* ssp. *aestivum*) under många tusen år.

Till skillnad från brödvetet är kärnan hos speltvete sammanvuxen med skärmfjällen och kärnorna måste skalas innan användning. Denna karaktär styrs huvudsakligen av en enkel gen benämnd "q", som i brödvete har en muterad form "Q". Genen Q styr även andra karaktärer som längd på axet och tid för axgång. Nyligen har genen Q identifierats och skillnaden mellan Q och q beror på en enda aminosyra i det protein som genen kodar (1). Mutationen som ledde till att q blev Q ägde rum vid ett enda tillfälle någon gång för minst 8500 år sedan och den fantastiska egenskapen med fri-tröskande vete kom att spridas över världen. Dock är det oklart om mutationen ägde rum i emmervete eller speltvete. De arkeologiska fynden av brödvete både i Mellanöstern och Europa är äldre än fynden av speltvete och en teori är att det europeiska speltvetet uppstått genom hybridisering mellan brödvete och emmervete (2). Speltvete marknadsförs ofta som "urvete", men det är alltså rätt oklart hur mycket mer ursprungligt speltvete är jämfört med andra veten.

Sedan bronsåldern har speltvete odlats parallellt med emmer och brödvete i Europa. I Sverige har speltvetet alltid haft en underordnad roll i jämförelse med emmer och brödvete och sedan 1800-talet har i praktiken ingen spelt längre odlats. Ett undantag utgör Gotland där speltvete fortsatt odlats på åtskilliga platser åtminstone in på 1920-talet. Speltvetet kallades här även för "sandvete", "risvete" och "gammelvete". Andra vetearter som enkorn och emmer odlades också in på 1900-talet på Gotland. Enkorn och emmer odlades mest på den magra marken längs kusterna medan speltvetet odlades på något bättre mark i inlandet. På 60-talet gjorde Hakon Hjelmqvist från Institutionen för systematisk botanik i Lund inventeringar efter restbestånd av speltvete på Gotland och fann på ett par platser speltvete uppblandat med brödvete (3). I Alby hittades 1964 speltvete som växte tillsammans med höstvete. Speltvetet hade odlats i renbestånd fram till 1924 och sedan dess bevarats i blandbestånd. Ännu 1965 fanns i Ardre en gammal husbehovsodling av spelt. Man ansåg att speltvete gav bättre bakningsegenskaper än brödvetet. Odlingen i Ardre upphörde helt 1966. Speltvetet från Ardre verkar ha varit en vårform, medan det är oklart om speltvetet från Alby var en höst eller vårform.

NordGen (tidigare Nordiska genbanken) har bevarat två sorter av gotländskt speltvete (NGB4495 och NGB4496) som är donationer från växtförädlingen i Svalöv. Relationen mellan dessa två sorter och speltvetena i Alby och Ardre är oklart men de två bevarade sorterna är bägge höstveten. De är tydligt olika varandra. Nyligen har odlingen av speltvete återupptagits på Gotland, men man odlar då centraleuropeiska lantsorter (www.dinkelcentrum.se). Speltvete är ganska anspråklöst beträffande jordart så länge det är väl-dränerat och motståndskraften mot ogräs och skadegörare är tämligen god. Kärnan hos speltvete har hög proteinhalt och högt innehåll av B-vitaminer och mineraler. Skörden blir lägre än hos brödvete och eftersom kärnan dessutom måste skalas blir totalavkastningen

avsevärt mindre. Kvalitetssegenskaperna motiverar ändå odling av speltvete som en spännande nischgröda.

*På bilden:
Gotländskt
speltvete,
NBG4495 och
NGB4496*

Text: Jens Weibull

Foton: NordGen

Referenser:

- Simons et al. (2006) Molecular characterization of the major wheat domestication gene Q. *Genetics* 172:547-555
- Salamini et al. (2002) Genetics and geography of wild cereal domestication in the near east. *Nature Genetics Review* 3:429-441.
- Hjelmqvist (1966) Some notes on the old wheat species of Gotland . *Hereditas* 56:382-394